

Miroslav KONEČNÝ

Výskum staršej literatúry na Slovensku po roku 1989

Dovolím si tvrdiť, že najstaršie obdobia sú v dejinách slovenskej literatúry obdobia preskúmanými najmenej. Faktorom determinujúcim tento status je, okrem iného, i nedôvera v reálnu estetickú hodnotu väčšiny diel daných období, a teda aj nevyhnutnosť akceptácie textov, ktorých funkcia nie je primárne estetická, ako priameho predmetu literárneho výskumu a nielen ako súčasti analýzy dobového diskurzu. Synkretizmus ideologického či didaktického s umeleckým môže byť v dielach staršej literatúry nezriedka otvorene realizovaný v pomere exponujúcom práve ich operatívno-pragmatickú zložku, najčastejšie realizovanú v religiózno-agitačnej podobe. Takýto prístup staršiu literatúru z pohľadu súčasného recipienta esteticky diskvalifikuje. Zároveň otvára otázky týkajúce sa špecifickosti literárno-vedných prístupov k textom staršej literatúry, smerujúcich k snahe o rekonštrukciu dobového recepčného horizontu.¹

Ďalším faktorom prispievajúcim k neatraktivite a zaostávaniu výskumu období staršej slovenskej literatúry je náročnosť prípravnej fázy interpretácie literárnych diel, spočívajúca v často nevyhnutnej časovo náročnej textologickej a filologickej činnosti či v problematickej dostupnosti textov.

¹ Oprávnenosť, ba nevyhnutnosť špecifického prístupu k dielam staršej literatúry je všeobecne prijímanou skutočnosťou v slovenskej, ale rovnako napríklad i v českej metodológii výskumu dejín literatúry (v slovenskej literatúre porovnaj napr. Tkáčiková 1982, Kerul'ová 1992, v českej Papoušek, Tureček 2005).

Výrazným hendikepom pre dosiahnutie relevantných výsledkov v oblasti výskumu staršej slovenskej literatúry, ktorého následky cítime dodnes, bola mnohoročná ignorácia kvantitatívne a myslím si, že na veľmi dlhé obdobie i kvalitatívne bohatšej latinsky písanej literatúry. Tá úplne (alebo takmer úplne) absentuje vo všetkých literárno-historických pohľadoch na slovenskú literatúru, počnúc Tablicom.² Výraznejší prelom nastal až v akademických dejinách slovenskej literatúry, ktorých prvý zväzok, venovaný staršej literatúre, vyšiel v roku 1958 a obsahuje aj samostatnú kapitolu *Latinská humanistická poézia*.

Na demonštrovanie tvrdení o výskume staršej literatúry ako o výskume, ktorý sa v ostatných desaťročiach vlastne len rozbieha, možno pripomenúť vedeckú konferenciu o barokovej kultúre, zameranú primárne na literatúru, ktorá sa konala v Brne v roku 1967, teda pred 42 rokmi.³ Ako nedoriešený a nový problém sa tu ešte napríklad predstavuje otvorenosť typológie baroka⁴ a Rudo Brtáň vo svojom príspevku konštatuje, že „*Novším názvom barok sa nedávno začala označovať na Slovensku literatúra latinská a česká (zriedkavejšie nemecká, maďarská) v období pozdného feudalizmu ...*“ (Brtáň, 1968, s. 97)

Za mimoriadne trefné a v súvislosti so staršou literatúrou na ďalšie dlhé desaťročia výstižné považujem i tvrdenie, ktoré na spomenutej konferencii odznelo v príspevku Josefa Hrabáka *Dnešní stav bádání o českém literárním baroku a jeho aktuální úkoly*. Ten v súvislosti s problematikou výskumu baroka konštatuje, že „... *tomu, kto zná jen málo materiálu, zdá se obyčejně všechno daleko jasnější než tomu, kdo zná materiálu mnoho.*“ (1968, s. 31), čím naráža na nevyhnutnosť pramenného výskumu. Aj spomenutá náročnosť reálneho pramenného výskumu, nebudujúca na kompilácii a „tvorivom“ variovaní či odvážnom posudzovaní a interpretovaní poznaného len „z druhej ruky“ spôsobila, že ešte v roku 2005, teda s takmer štyridsaťročným odstupom, Ivo Pospíšil na konferencii *Slovenský literárny barok*, tentokrát v Bratislave, hovorí o baroku, „*ktelé je ve své plné šíří teprve objeováno*“ (2005, s. 184) – to samozrejme možno konštatovať o každom predmete literárnovedného výskumu, v prípade baroka sa to však uvádza ako signifikantné špecifikum.

² Okrem Tablicových *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův, kteříž se budto v Uherské zemi zrodili, aneb aspoň v Uhřích živi byli* (1806–1812) možno spomenúť Hurbanovo *Slovensko a jeho život literárny* (1846–1851), Vlčkove *Dejiny literatúry slovenskej* (1890), ale i Krčméryho *Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti* (1920).

³ Táto konferencia bola bezpochyby podnetom k podobne monotematicky orientovanej zbierke štúdií venovaných barokovej literatúre v slovenskom literárnovednom kontexte – *Litteraria XIII*, ktorá vychádza v roku 1971.

⁴ Porovnaj príspevok J. Válku *Problém baroka jako kulturní a historické epochy* v zborníku *O barokní kultuře* zo spomenutej konferencie, vydanom v roku 1968 (s. 11–24).

Výskum staršej literatúry na Slovensku

Široký prehľad častokrát dovtedy v podstate neznámych autorov a diel staršej literatúry, jej prísnu periodizáciu a podrobnú typológiu vymedzených období, ba aj snahu o naznačenie vzťahov s európskym a obzvlášť českým literárnym kontextom priniesla trojica monografií J. Minárika z rokov 1976–1985, mapujúca stredovekú, renesančnú a barokovú literatúru.⁵ Práce prinášajú najmä prehľadné usporiadanie faktov a dátumov, pri charakteristike jednotlivých autorov sa pohybujú skôr v rovine bibliografických informácií či deskripcie a čiastkovej analýzy významnejších textov, pričom hlbšie interpretačné prieniky do diel v podstate absentujú – čo je však pri šírke a v mnohých prípadoch úplnej novosti skúmaného materiálu do istej miery pochopiteľné. Najviac sa takýto metodologický prístup odrazil v mechanicky „neomylnom“ priradovaní diel do presne vymedzených časových období a podobí na základe roku, v ktorom boli vydané, a následnom dokazovaní a nachádzaní práve tých znakov, ktoré by zaradenie potvrdili.

Príznačné je, že k takejto relatívne definitívnej enumerácii, deskripcii a stratifikácii materiálu staršej literatúry do lineárne usporiadaných navzájom diferencovaných periodizačných celkov dochádza až krátko pred rokom 1989, teda v období, kedy sa už aj v slovenskej literárnej vede schýľuje k výzvam na prekonanie „nálepkového“ prístupu k výskumu dejín literatúry. Myslím najmä na štúdiu Petra Zajaca, prezentujúcu už v roku 1993 teóriu pulzačných dejín literatúry.⁶ Samotnej teórii metodologického prístupu k výskumu dejín literatúry sa v porevolučnom období dostalo naozaj neobyčajnej pozornosti, dalo by sa takmer hovoriť o akejsi explózii pertraktovania kľúčových problémov modernejších metodologických princípov v tejto oblasti, pričom nejde len o sprístupňovanie názorov profilovaných v zahraničnej literárnej vede, ale aj o snahu o ich kritické reflektovanie a aplikáciu na domácu literárnu situáciu.⁷ Tieto snahy samozrejme treba oceniť, na druhej strane sa však zdá, že v súvislosti s výskumom staršej slovenskej literatúry zostávajú skôr v rovine teoretických postulátov a neprejavili sa ako výraznejší stimul.⁸

⁵ Ide o práce: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská* (1976); *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská* (1984); *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská* (1985).

⁶ Pozri Zajacovu prácu *Existuje čosi ako pulzačné dejiny literatúry?* (1993)

⁷ Nie je snahou príspevku podať kompletný bibliografický prehľad slovenských a českých prác venovaných po roku 1989 otázkam metodológie výskumu dejín literatúry, z viacerých bádateľov, ktorí tejto problematike venovali sústavnejšiu pozornosť, však možno spomenúť aspoň mená P. Zajac či D. Tureček.

⁸ V súvislosti s povedaným možno uviesť, že problém sa nedotýka len výskumu najstarších období – vo výskume dejín slovenskej literatúry sa napríklad v ostatných rokoch stretávame s aktívnou snahou o vymedzenie predtým opomínaných období, ako sú napríklad biedermeier a rokoko. Súvisí to azda s tým, že ak sa v zahraničnej literárnej vede volá po snahe nového pohľadu a prehodnotenia existujúceho modelu dejinného výskumu, na Slovensku sa mozaika literárnych smerov a období, ako sú známe zo svetovej literatúry, v podstate len postupne objavuje a dotvára.

V príspevku sa sústreďujem najmä na celok latinsky realizovanej časti staršej slovenskej literatúry. Tá sa, ako som už naznačil, v období krátko po roku 1989 stretávala, ale sa aj dodnes stretáva s problémami stojacimi na úplnom začiatku výskumu.

Väčšina latinsky písaných literárnych textov sa nachádza v podstate mimo komunikačnej sféry. Ide o texty, ktoré sú ťažšie dostupné nielen v zmysle ich výskytu v menšom počte, ale mnohokrát sa vo fondoch domácich knižníc nenachádzajú vôbec.⁹ Ďalšou prekážkou pre ich širšiu recepciu, a teda aj vedeckú reflexiu, je jazyková bariéra. Texty, ktoré „majú to šťastie“, že sa napokon dočkajú svojho literárneho bádateľa, sú často odkázané na jediný s dôverou prijímaný interpretačný pohľad bez výraznejšej perspektívy širšej konfrontačnej diskusie. Môžeme pozorovať, ako si literárni bádatelia „adoptujú“ svojho predstaviteľa staršej literatúry a výskumu jeho diela zasvätia podstatnú časť svojich bádateľských aktivít v rozsiahlom časovom horizonte.¹⁰ Ak sa potom niektorí autori hodnotia ako najvýznamnejší, môže to byť vlastne synonymom pre najprebádanejší.

V tejto situácii sa v súčasnosti stále ukazujú najvyhnutnejšou potrebou kritické vydania samotných literárnych textov, zdôrazňujem, že hoci i preklady diel sú bezpochyby prínosné, nemožno ich považovať za dostačujúce – ani najlepšie preklad neumožňuje plnohodnotný výskum diela. Produktívnou sa preto dlhodobo ukazuje spolupráca s klasickými filológmi, ba často aj historikmi, ktorí sú v oblasti sprístupňovania textov a prekladov staršej literatúry tiež aktívni. Na tradíciu Miloslava Okála, ktorý ešte v sedemdesiatych rokoch minulého storočia uverejnil napríklad vynikajúce kritické vydania diel Martina Rakovského a Juraja Koppaya, nadväzuje v súčasnosti najmä Daniel Škoviera, ktorí sprístupnil diela Valentína Ecchia. Škoviera je zároveň autorom ambiciózneho projektu vydávania práve textov latinskej slovenskej literatúry spolu s ich paralelnými prekladmi v novej edícii *Scrinium latino – slovacum*.¹¹ Prínosnými sú napríklad aj projekty vydavateľstva RAK, ktoré prinieslo edície viacerých diel zaujímavých pre literárneho bádateľa.¹²

⁹ Porovnaj napr. s Filického dielom *Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigrammata* (Bazilej, 1614). Hoci ide o kľúčové dielo autora, ktorý sa spomína dokonca aj v stredoškolských učebniciach ako jeden z významnejších predstaviteľov humanistickej literatúry, nenachádza sa vo fonde žiadnej z domácich knižníc a je pravdepodobné, že text diela, nachádzajúci sa v stuttgartskej knižnici, je najbližším „dostupným“.

¹⁰ Ako príklad možno uviesť Zuzanu Kákošovú, ktorá podrobila sústavnejšiemu výskumu diela Jána Sambuca (porovnaj Kákošová 1982, 1986, 1990, 1992, 2003).

¹¹ Prvý zväzok bol vydaný v roku 2006, sprístupňuje spisy Valentína Ecchia (*De reipublicae dialogus; Epistola consolatoria; Epitaphia in Ioannem Thursonem episcopum; De amicitiae et concordiae utilitate carmen*)

¹² Ide najmä o edičný rad Pramene, ktorý sprístupňuje napríklad texty stredovekých kroník či najstarších legiend.

Výskum staršej literatúry na Slovensku

Väčšina diel aj tých najznámejších autorov však naďalej zostáva bežne prístupná len v krátkych ukážkach v rôznych antológiách.¹³

Dôkazom, že obaja spomínaní filológovia veľmi dobre vytušili neprístupnosť a takmer nulovú znalosť textov staršej literatúry ako základný problém hneď po roku 1989, je skutočnosť, že medzi prvé otázky, ktorým po prevrate venujú pozornosť, patrí práve prekladanie latinskej a gréckej časomernej poézie – známym a do dnes neprekonaným sa v tomto smere stalo najmä dielo profesora Okála *Antická metrika a prekladanie gréckej a latinskej poézie do slovenčiny* z roku 1990.

Pripomeňme i skutočnosť, že pre produktívne interpretačné nazeranie jednotlivých diel, ale aj celých období, a teda následne i pri snahe o syntetizujúci pohľad na typológiu staršej literatúry a jej období, sú nevyhnutné komparatistické presahy nielen s literatúrami geograficky či jazykovo blízkymi,¹⁴ ale s európskym literárnym dňaním vôbec, nehovoriac o literatúre antickej. V súvislosti s najstaršími vývinovými obdobiami literatúry je totiž jednou zo základných charakteristík univerzalizmus. Spoločné znaky literárnych diel, vznikajúcich v tomto období, sú odrazom univerzalizmu jazykového, náboženského, filozofického a vôbec kultúrneho (por. napr. Kákošová 2001, Vidmanová 1995). V kontexte výskumu staršej literatúry by bola z metodologického hľadiska neakceptovateľná snaha o skúmanie dejín národných literatúr ako samostatných uzavretých systémov, hoci literárnej histórii nebol neznámy ani takýto prístup.¹⁵ Postoj zdôrazňujúci komparatistický výskum presahujúci hranice národnej literatúry smerom k väčším areálom, prípadne k literatúre svetovej, sa ostatne v poslednej dobe zdôrazňuje ako jeden z nosných pre výskum dejín literatúry vôbec (por. napr. Pospíšil 2008). Neadekvátnosť redukcie súdobého recepcného horizontu na korpus autorov a diel selektovaných prísnyimi regionálnymi, lingvistickými či nacionálnymi kritériami je celkom zrejmä v období

¹³ Najznámejšími sú bezpochyby Mišianikova *Antológia staršej slovenskej literatúry* a Minárikove „klenotnice“.

¹⁴ Slovenská literatúra je už celé storočia v prirodzene úzkom prepojení najmä s literatúrou českou. Medzi najvýznamnejšie styčné body oboch kultúr možno započítať veľkomojavskú tradíciu, pobyty slovenských študentov na pražskej univerzite, pôsobenie vojsk bratříkov na slovenskom území, príchod českých exulantov na Slovensko po bitke pri Bielej hore a, samozrejme, využívanie českého jazyka v slovakizovanej podobe ako jazyka administratívneho i literárneho. Z osobností, ktorých život je rovnako výrečným dokladom o prepojení oboch kultúr, možno spomenúť rodáka z Kutnej Hory Jakuba Jacobea, autora skladby *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*, označovanej niekedy ako prvý slovenský národný epos, alebo na druhej strane prípad slovenského rodáka Vavrinca Benedikta Nedožerského, autora prvej českej systematickej gramatiky *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*.

¹⁵ Okrem iných upozorňuje na problematiku takéhoto prístupu k dejinám aj Welleck, dáva ho do súvisu s konštituovaním modernej literárnej histórie v období exponovanej nacionality romantizmu (por. Warren – Welleck 1996, s. 64–74)

stredoveku, ale nemenej neoprávnená by bola napríklad aj v renesancii, ktorej všetkých predstaviteľov Minárik obrazne umiestnil do „veľkej renesančnej a humanistickej republiky“ (Minárik 1985, s. 61) a rovnako v období baroka, ktorého úsilie o reštitúciu univerzalizmu označil I. Pospíšil ako jeho základný rys.¹⁶ Možnosti výraznejších komparatistických presahov do dobového európskeho literárneho kontextu a odhaľovania intertextuálnych nadväzností aj smerom k antike zostávajú v situácii, kedy mnohé domáce diela čakajú na svoju prvú komplexnejšiu interpretáciu len v hypotetickej rovine.

Personálna základňa bádateľov venujúcich sa primárne starším obdobiam literatúry nie je široká, pre výskum literatúry písanej v latinčine je doslova úzka. Množstvo neprebádaných textov naopak vyvoláva rešpekt. Tam, kde sa pri výskume iných literatúr hovorí o nevyhnutnosti nového čítania, môžeme v prípade nejedného latinského textu slovenskej literatúry hovoriť o nevyhnutnosti čítania prvého.

Zhrňme, že za ostatných 50 rokov sa vo výskume staršej slovenskej literatúry presadilo povedomie o nevyhnutnosti začlenenia latinských textov do celku diel staršej slovenskej literatúry a urobili sa významné kroky k ich širšej recepcii literárnou vedou. Z najnovších udalostí je pre výskum neolatinistiky azda najvýraznejším prínosom zborník *Sambucus* s podtitulom *Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*, ktorý vytvára relatívne široký priestor pre prezentáciu a konfrontáciu najnovších vedeckých zistení v menovaných oblastiach. Je nádejné, že od roku 2005 vyšiel už trikrát a ukazuje sa, že by mohol predstavovať stabilnejšie fórum pre výskum latinsky písanej literatúry. Editorom debutového vydania bol opäť Daniel Škoviera, v ďalších dvoch číslach sa k nemu pripojila Erika Juríková.

Zostáva len veriť, že momentálna fáza výskumu, ktorá nesie mnohé znaky prípravného stupňa skutočného interpretačného nazerania, čo najskôr otvorí možnosti komplexnejšieho pohľadu na celok staršej slovenskej literatúry, a to aj ako na súčasť európskeho literárneho diania.

Literatúra:

- BRTÁŇ, Rudo: *Z problematiky slovenského baroka*. In: *O barokní kultuře* / ed. Milan Kopecký. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968, s. 97–104.
- HRABÁK, Josef: *Dnešní stav bádání o českém literárním baroku a jeho aktuální úkoly*. In: *O barokní kultuře* / ed. Milan Kopecký. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968, s. 25–40.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblematika vo výrazovom systéme humanistickej poézie*. In: *O interpretácii umeleckého textu* 8. Nitra: Pedagogická fakulta, 1986, s. 200–211.

¹⁶ „... základním rysem baroka je přece úsilí o restituci univerzalizmu ...“ (Pospíšil, 2005)

Výskum staršej literatúry na Slovensku

- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Emblémy Jána Sambuca*. Slovenská literatúra, 1992, roč. 39, č. 2, s. 104–119.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Estetické hodnoty latinskej poézie 16. storočia: (Ján Sambucus, Martin Rakovský a Juraj Koppay)*. In: *Česko-slovenské vzťahy v slovanských a stredoevropských súvislostiach: (meziliterárnosť a areál)*. Brno: MU, 2003, s. 143–151.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Ján Sambucus a otázky latinskej humanistickej poézie*. Bratislava: [s.n.], 1990.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry 9.-18. storočie: typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Poemata Jána Sambuca: žánrová a tematická charakteristika zbierky*. Slovenská literatúra 1982, roč. 29, č. 4, s. 297–313.
- KERULOVÁ, Marta: *Recepčno-interpretatívne osobitosti textov staršej slovenskej literatúry*. Nitra: Pedagogická fakulta, 1992.
- LITTERARIA XIII. Literárny barok*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.
- MINÁRIK, Jozef: *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.
- MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976.
- MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef – MICHALCOVÁ, Milena – MELICHERČÍK, Andrej: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958.

